

Garb Dzieńkowic i Przełom Przemszy (Wyżyna Śląska) jako potencjalne obszary turystyki ekologicznej – uwarunkowania przyrodnicze

The Dzieńkowice Ridge and Przemsza Gap (Silesian Upland) as a potential areas of ecological tourism – natural conditions

Tomasz Parusel¹, Dominik Karkosz², Anna Meisel³

¹Uniwersytet Śląski
Wydział Nauk o Ziemi
Katedra Geografii Fizycznej
ul. Będzińska 60, 41-200 Sosnowiec
e-mail: tp_oficjal@interia.pl

²Uniwersytet Śląski
Wydział Biologii i Ochrony Środowiska
ul. Jagiellońska 28, 40-032 Katowice

Abstract. The landscape complex „The Dzieńkowice Ridge and Przemsza Gap” is placed on the border of two mesoregions (Kondracki 2009): Jaworzno Hills (341.14) and Katowice Upland (341.13). This terrain belongs to Mysłowice town, the part of upper silesian agglomeration. The specificity of this complex results mainly from its geological structure. This structure has an effect on the vegetation cover. The Przemsza Gap, placed in the south part of this complex, came into being on the tectonics leap line, related to alpine orogenesis. The aim of the paper is to systematize knowledge regarding natural values of presented area and the test of updating of route natural walkway, proposed by Pasek-Dobińska and Plackowska-Słupska (2006).

Słowa kluczowe: przyrodnicze uwarunkowania turystyki, turystyka ekologiczna, Wyżyna Śląska

Key words: natural conditions of tourism, ecological tourism, Silesian Upland

Wprowadzenie

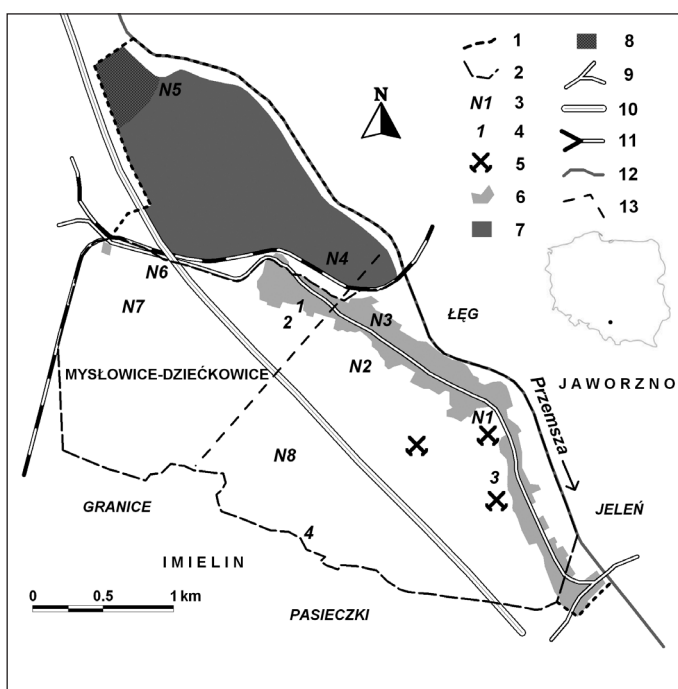
Szeroko rozumiana problematyka agroturystyki, ekoturystyki, czy też ogólniej rzecz ujmując – turystyki ekologicznej, nabiera w ostatnich czasach coraz większego znaczenia w rozwoju i promocji wielu obszarów. Takie formy wykorzystywania przestrzeni przyrodniczej mogą przyczynić się do rozwoju gospodarczego społeczeństw lokalnych przy jednoczesnej ochronie i zachowaniu walorów przyrodniczych tych terenów. Integracja tych dwóch celów powinna posiadać coraz większe znaczenie w czasach współczesnych, gdy stały wzrost presji osadniczej powoduje stopniowy zanik obszarów o wysokich walorach przyrodniczych. Szczególnie dobrze widoczne jest to w strefach brzeżnych wielkich zespołów miejskich i miejsko-przemysłowych. Do wspomnianych obszarów można z całą pewnością zaliczyć położony na Wyżynie Śląskiej, na obrzeżu Górnośląskiego Zespołu Metropolitalnego, kompleks krajobrazowy „Garb Dzieńkowic i Przełom Przemszy”.

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie tego kompleksu krajobrazowego jako potencjalnie znaczącego w turystyce ekologicznej na terenie Wyżyny Śląskiej. Autorzy dokonali usystematyzowania wiedzy na temat walorów przyrodniczych tego terenu wraz z ich klasyfikacją jako potencjalnych atrakcji turystycznych. Ponadto podejmują próbę aktualizacji przebiegu ścieżki przyrodniczej proponowanej przez Pasek-Dobińską i Plackowską-Słupską (2006) w obrębie odcinka przebiegającego przez kompleks.

Obszar badań

Kompleks krajobrazowy „Garb Dzieńkowic i Przełom Przemszy” zlokalizowany jest w północnej strefie brzeżnej Pagórów Jaworznickich (oznaczenie w układzie dziesiętnym 341.14) oraz w części południowej Wyżyny Katowickiej (341.13) – mezoregionów położonych w południowej części Wyż. Śląskiej (Kondracki, 2009). Administracyjnie obszar ten należy do leżącego w województwie śląskim miasta Mysłowice, części Górnośląskiego Zespołu Metropolitalnego (Czyłok et al. 2002).

Granice kompleksu proponowane przez Czyłoka et al. (2002) obejmują obszar ok. 596 ha, jednakże autorzy niniejszej pracy skłaniają się do postulatu szerszego potraktowania tego terenu (rys. 1). W przyjętych granicach kompleks krajobrazowy „Garb Dzieńkowic i Przełom Przemszy” posiada powierzchnię ok. 823 ha.

Rys. 1. Kompleks krajobrazowy „Garb Dzieńkowic i Przełom Przemszy”.

1-granica kompleksu (wg autorów), 2-granica kompleksu (wg Czyłoka et al. 2002), 3-nowe stanowiska ścieżki przyrodniczej, 4-stanowiska ścieżki przyrodniczej wg Pasek-Dobińskiej i Plackowskiej-Słupskiej (2006), 5-nieczynne kamieniołomy, 6-obszar zabudowany, 7-zrekultywowane składowisko popiołów, 8-czynne składowisko pulpy wapiennej, 9-drogi, 10-autostrada A4, 11-linie kolejowe, 12-rzeka Przemsza, 13-linia profilu krajobrazowego (rys. 3).

Opracował: T. Parusel.

Fig. 1. The landscape complex „The Dzieńkowice Ridge and Przemsza Gap”.

1-border of the complex (acc. to authors), 2-border of the complex (acc. to Czyłok et al. 2002), 3-new stands of natural walkway, 4-stands of natural walkway acc. to Pasek-Dobińska and Plackowska-Słupska (2006), 5-inactive quarries, 6-built-up area, 7-reclaimed ash storage yard, 8-active storage yard of calciferous pulp, 9-roads, 10-motorway A4, 11-railways, 12-Przemsza river, 13-line of landscape profile (fig. 3).

Elaborated: T. Parusel.

Granica administracyjna pomiędzy miastami Mysłowice i Imielin stanowi jednocześnie południową i południowo-zachodnią krawędź charakteryzowanego kompleksu krajobrazowego (rys. 1). Jest ona tym samym jedną z niewielu granic administracyjnych o charakterze naturalnym, wyraźnie zaznaczającą się w krajobrazie, w przypadku miast – członków Górnośląskiego Zespołu Metropolitalnego. Także granica między Mysłowicami a Jaworzniem posiada charakter naturalny – przebiega wzdłuż koryta rzeki Przemszy (rys. 1).

Specyfika kompleksu wynika przede wszystkim z budowy geologicznej, zupełnie odmiennej od terenów otaczających. Głównym jej rysem jest zaleganie triasowych utworów węglanowych w warstwie przypowierzchniowej, co determinuje podstawowe cechy rzeźby i pokrywy glebowej oraz posiada wpływ na szatę roślinną tego obszaru. Przełom rzeki Przemszy o założeniach przedczwartorzędowych, zlokalizowany w części południowej kompleksu, został natomiast wypreparowany na linii uskoku tektonicznego związanego z orogenezą alpejską (Czyłok et al. 2002, Racki et al. 1999).

Materiał i metody

Podstawowe prace obejmowały: analizę dostępnych materiałów bibliograficznych z zakresu walorów przyrodniczych południowo-wschodniego fragmentu miasta Mysłowice oraz analizę wykonanej mapy użytkowania terenu (rys. 2). Przyjęto następujące kryteria wyodrębniania poszczególnych form użytkowania: 1. funkcja zespołu przestrzennego, 2. fizjonomiczny rodzaj zespołu. Pierwsze kryterium stanowiło postawę do podziału wyznaczonych form na typy główne, natomiast drugie do rozróżnienia podtypów. Podstawą wyodrębniania form było ich podobieństwo w obrębie wymienionych kryteriów. Ten tok rozumowania wiąże się z metodą typologii krajobrazu (Ostaszewska 2002). W wykonaniu mapy użytkowania terenu posłużono się analizą analogowych i cyfrowych map topograficznych oraz planu miasta Mysłowice za pomocą oprogramowania GIS MapInfo Professional 7.5 (Longley et al. 2008). Przeprowadzono ponadto korektę i aktualizację wyznaczonych form użytkowania w trakcie kilku sesji terenowych, podczas których wykonano także dokumentację fotograficzną.

Na podstawie map topograficznych w skali 1:10 000 oraz wspomnianej wyżej mapy użytkowania terenu, wykonano ponadto uproszczony profil krajobrazowy tej części kompleksu, w obrębie której występują kontrasty krajobrazowe najbardziej charakterystyczne dla tego obszaru (rys. 1, rys. 3).

Wyniki i dyskusja

Walory przyrodnicze kompleksu jako potencjalne atrakcje turystyczne

Zestawienie najistotniejszych walorów, które w opinii autorów niniejszej pracy mogą potencjalnie posiadać znaczenie dla atrakcyjności turystycznej kompleksu krajobrazowego „Garb Dzieńkowic i Przełom Przemszy”, zamieszczono w tab. 1. Walory odnoszą się do obszaru przyjętego przez autorów. Pogląd ten uzasadniają oni możliwością lepszej identyfikacji, charakterystycznych dla obszaru badań, znacznych kontrastów krajobrazowych w porównaniu z ujęciem pierwotnym, proponowanym przez Czyłoka et al. (2002). Wspomniane kontrasty stanowią, w opinii autorów, niewątpliwą walor krajobrazowy, dydaktyczny i poznawczy charakteryzowanego kompleksu krajobrazowego.

Dodatkowym walorem podnoszącym potencjalną atrakcyjność turystyczną obszaru badań, nieujęty w zestawieniu ze względu na jego występowanie już poza granicami kompleksu, jest bliskość Zbiornika Dzieńkowice – sztucznego zbiornika wodnego powstałego w wyrobisku popiaskowym (Bok et al. 2004).

Wykorzystywane rolniczo tereny otwarte na wierzchołkach Garbu Dzieńkowic, wraz ze śródpolnymi zadrzewieniami – tzw. czyżniami, stanowią przykład krajobrazów harmonijnych, które coraz rzadziej występują we współczesnym krajobrazie Polski, a szczególnie terenów wielkich zespołów miejskich. Szybkie rozprzestrzenianie się obszarów zwartej zabudowy mieszkaniowej oraz związana z tym silna presja przestrzenna na tereny podmiejskie stanowi duże zagrożenie dla wspomnianych terenów otwartych, w tym na obszarze badań.

Tab. 1. Uwarunkowane przyrodniczo walory turystyczne kompleksu.

Tab. 1. Natural conditioned touristic values of complex.

Walory Values	Opis Description	Klasyfikacja walorów Values classification
budowa geologiczna	zaleganie triasowych utworów węglanowych w warstwie przypowierzchniowej (w tym wychodnie)	krajobrazowy i dydaktyczny
rzeźba terenu	przełom rzeki Przemszy o założeniach przedczwartorzędowych (wypreparowany na linii uskoku tektonicznego związanego z orogenezą alpejską), ponadto znaczne deniwelacje (>50 m)	krajobrazowy i dydaktyczny
różnorodność gatunkowa	związana z budową geologiczną, utrzymującym się ekstensywnym rolnictwem oraz terenami nieużytków	krajobrazowy i dydaktyczny
Las Grabina	zadrzewienie grabowo-lipowe o charakterze zbliżonym do naturalnego	krajobrazowy i dydaktyczny
Las Kosztowski	przykład antropogenicznych monokultur sosnowych z fragmentarycznie zachowanym lasem mieszanym	dydaktyczny
tereny rolnicze	utrzymywanie się dość rozległych terenów otwartych – krajobrazów harmonijnych	krajobrazowy oraz turystyczno-rekreacyjny
dawne kamieniołomy	materialne ślady działalności człowieka w przeszłości (ściśle związane z budową geologiczną obszaru)	dydaktyczny
zespół starszych domostw w Dzieckowicach	typ budownictwa związany z budową geologiczną (zastosowanie kamienia wapiennego)	krajobrazowy i dydaktyczny
zreultywowane składowisko popiołów	spontaniczna sukcesja i nasadzenia	naukowy i dydaktyczny

Źródło: opracowanie własne.

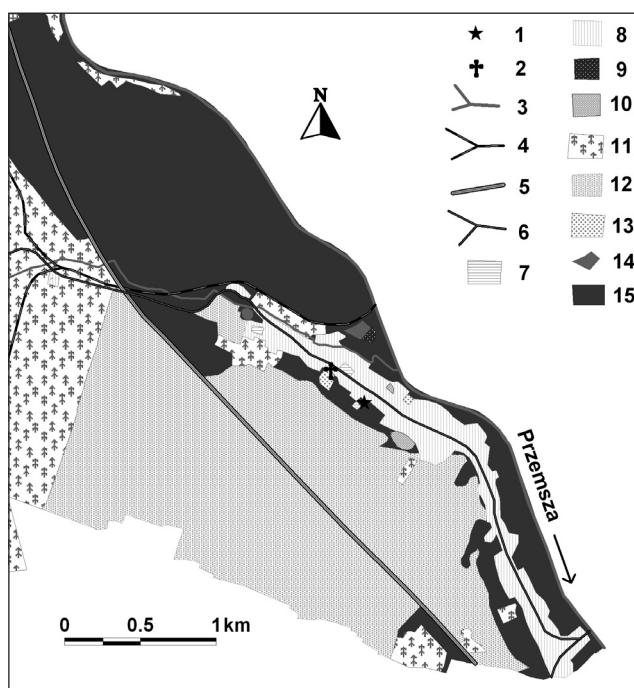
Source: author's elaboration.

Współczesny człowiek coraz więcej czasu poświęca rekreacji i wypoczynkowi, czy też w szerszym ujęciu częstemu przebywaniu na terenach otwartych, których fizjonomia jest diametralnie odmienna od ciasnych i coraz gęściej zabudowanych centrów miast. Tereny otwarte na obszarze kompleksu krajobrazowego „Garb Dzieckowic i Przełom Przemszy”, najczęściej wciąż wykorzystywane rolniczo w sposób ekstensywny, stanowią zatem walor turystyczno-rekreacyjny.

W obrębie jednego z dawnych kamieniołomów wapieni i dolomitów w Dzieckowicach zachowane są nadal pozostałości po drobnym przemyśle wapienniczym, w postaci wapiennika (tzw. pieca Rumforda). Ruiny pozostają w dość dobrym stanie, pomimo całkowitego braku zabezpieczenia. Obiekty tego typu, stanowiące materialne ślady gospodarczej aktywności człowieka w przeszłości historycznej, mogą być traktowane jako ważne walory kulturowe. Tym niemniej koniecznym jest zaznaczenie, iż istnienie tego typu obiektów jest nierozzerwalnie związane z budową geologiczną danego obszaru, a zatem jest uwarunkowane przyrodniczo. W chwili obecnej działalność wapiennika nie jest kontynuowana (Liskowacka and Brom 2005), a tereny dawnych kamieniołomów wraz z otoczeniem zaliczone zostały do nieużytków (rys. 2).

Cechą charakterystyczną budownictwa mieszkalnego oraz rolniczego na obszarze kompleksu jest wykorzystanie do budowy lokalnego surowca, w postaci kamienia wapiennego wraz z wapienną zaprawą murarską. Typ budownictwa na tym obszarze stanowi zatem walor uwarunkowany przyrodniczo. Niestety prawidłowość ta jest możliwa do zaobserwowania tylko w przypadku domostw starszych oraz charakterystycznych form ogrodzeń w postaci murów.

W obrębie północnego fragmentu kompleksu funkcjonuje składowisko pulpy wapiennej pochodzącej z procesu odsiarczania spalin w Elektrowni Jaworzno III (rys. 1). W obrębie dawnego, obecnie zreultywowanego, składowiska popiołów piecowych wspomnianej elektrowni (rys. 1, rys. 3) dobrze widoczna jest natomiast chronosekwencja wkraczania roślinności, co stanowi niewątpliwie walor naukowy, a także dydaktyczny. Formuje się tu zwarte zadrzewienie sosnowo-robiniove z domieszką brzozy brodawkowatej i krzewów rokitnika. Obszar obydwu części składowiska sklasyfikowano w obrębie nieużytków (rys. 2).

Rys. 2. Mapa użytkowania terenu badań.

1-szkola, 2-kościół, 3-sieć rzeczna, 4-linie kolejowe, 5-autostrada, 6-drogi, 7-zabudowa wielorodzinna, 8-zabudowa jednorodzinna, 9-tereny przemysłowe, 10-obszary sportowo-rekreacyjne, 11-lasy, 12-tereny rolnicze, 13-cmentarz, 14-zbiorniki wodne, 15-nieżytki.

Opracował: T. Parusel.

Fig. 2. The map of land use of study area.

1-school, 2-church, 3-river network, 4-railways, 5-motorway, 6-roads, 7-multi-family buildings, 8-single-family buildings, 9-industrial areas, 10-sports-recreation areas, 11-forests, 12-agricultural terrain, 13-cemetery, 14-water reservoirs, 15-abandoned land.

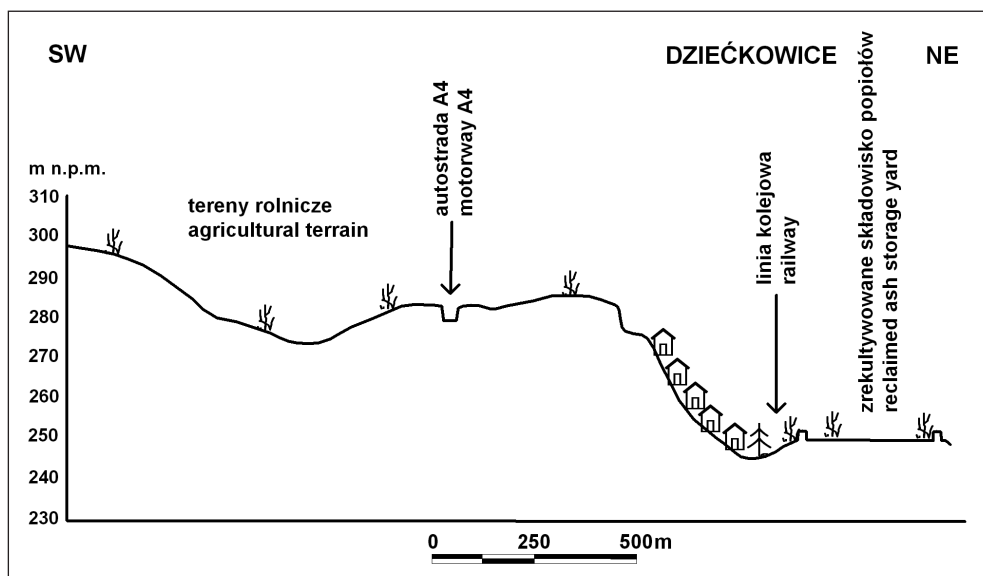
Elaborated: T. Parusel.

Ścieżka przyrodnicza – aktualizacja przebiegu

Na terenie kompleksu krajobrazowego „Garb Dzieńkowic i Przełom Przemszy” Pasek-Dobińska i Plackowska-Słupska (2006) proponują przyrodniczą ścieżkę dydaktyczną. Składa się ona z 4 stanowisk (rys. 1): pomniki przyrody na terenie Dzieńkowic (1), Las Grabina (2), jeden z nieczynnych kamieniołomów (3) oraz tzw. Wzgórze nad Pasieczkami (4). Autorzy dokonali aktualizacji i znacznego rozszerzenia przebiegu ścieżki oraz wyznaczyli 8 nowych stanowisk (tab. 2, rys. 1).

Podsumowanie

Kompleks krajobrazowy „Garb Dzieńkowic i Przełom Przemszy”, pomimo położenia w granicach administracyjnych miasta Mysłowice – należącego do Górnośląskiego Zespołu Metropolitalnego, odznacza się dużym udziałem terenów otwartych, w znacznym stopniu nadal wykorzystywanych przez ekstensywne rolnictwo. Ponadto w obrębie kompleksu, na stosunkowo niewielkiej powierzchni, występują duże kontrasty krajobrazowe oraz dość wysoka różnorodność gatunkowa. Obydwie cechy związane są ze zróżnicowaną budową geologiczną oraz, co za tym idzie, również urozmaiconą pokrywą glebową. Wspomniana specyfika budowy geologicznej oraz związanej z nią rzeźby, a także pozostałe cechy charakterystyczne, wyróżniają niniejszy kompleks krajobrazowy na tle obszarów otaczających. Wszystkie z wyszczególnionych walorów kompleksu krajobrazowego „Garb Dzieńkowic i Przełom Przemszy” pośrednio lub bezpośrednio uwarunkowane są przyrodniczo oraz stanowiąc

Rys. 3. Uproszczony profil krajobrazowy kompleksu.

Opracował: T. Parusel.

Fig. 3. Simplificated landscape profile of the complex.

Elaborated: T. Parusel.

Tab. 2. Nowe stanowiska ścieżki przyrodniczej.

Tab. 2. New stands of natural walkway.

Nr	Nazwa Name	Opis Description
N1	kamieniołom z ruinami wapiennika	pozostałości drobnego przemysłu wapienniczego jako cecha charakterystyczna kompleksu, propozycja stworzenia izby pamięci w odrestaurowanym wapienniku
N2	krawędź spłaszczenia wierzchwinowego Garbu Dzieńkowic	punkt widokowy na przelomowy odcinek doliny rzeki Przemszy
N3	zespół starszych domostw w Dzieńkowicach	typ mieszkalnego i rolniczego budownictwa wiejskiego jako cecha charakterystyczna kompleksu (zastosowanie kamienia wapiennego)
N4	zrekultywowane składowisko popiołów	przykład wybranych metod rekultywacji terenów zdegradowanych oraz spontanicznej sukcesji roślinności (chronosekwencja wkraczania roślinności)
N5	czynne składowisko pulpy wapiennej	jako kontrast dla krajobrazu pozostałych części kompleksu (w tym szczególnie dla składowiska zrekultywowanego)
N6	wiadukt autostrady A4 nad drogą do Dzieńkowic	przykład lokalnego korytarza ekologicznego pomiędzy kompleksem Lasu Kosztowskiego a Lasem Grabina oraz korytarzem Przemszy
N7	Las Kosztowski	przykład antropogenicznych monokultur sosnowych z fragmentami drzewostanu mieszanego – porównanie z Lasem Grabina oraz zadrzewieniami formującymi się w obrębie zrekultywowanego składowiska popiołów
N8	harmonijne krajobrazy otwarte	przykład krajobrazu coraz rzadziej występującego na terenie Polski (na terenie kompleksu szczególnie cennego ze względu na bezpośrednią bliskość zespołu miejskiego)

Źródło: opracowanie własne.

Source: author's elaboration.

mogą o potencjalnie wysokiej atrakcyjności turystycznej tego obszaru, ze szczególnym uwzględnieniem turystyki ekologicznej.

Godnym zaznaczenia w tym miejscu jest fakt, iż autorzy skłaniają się ku koncepcji jeszcze szerszego, niż zamieszczone na wstępie, ujęcia granic kompleksu krajobrazowego „Garb Dzieckowic i Przełom Przemysły”. Postulują wyraźne zerwanie z granicami administracyjnymi i na skutek tego poszerzenie zasięgu kompleksu aż na teren miasta Jaworzno – dzielnic Jeleń i Łęg oraz wspomnianego już wyżej miasta Imielin – dzielnic Pasieczki i Granice. Ważnym aspektem integracji charakteryzowanego kompleksu krajobrazowego w proponowanych przez autorów szerokich granicach byłoby wyznaczenie wspólnych, międzymiejskich przyrodniczych ścieżek dydaktycznych, szlaków turystyki pieszej, rowerowej oraz konnej. Działania w tym zakresie mogą przyczynić się do wypromowania lokalnego produktu turystycznego w postaci rekreacji i turystyki ekologicznej na terenie kompleksu w obrębie trzech wspomnianych powyżej miast. Stworzy to potencjalną możliwość budowy lokalnej bazy turystycznej – prawdopodobnie głównie gastronomicznej ze względu na bliskość od centralnego obszaru Górnośląskiego Zespołu Metropolitalnego. Proces ten przyczyniłby się do rozwoju ekonomicznego całego terenu kompleksu krajobrazowego „Garb Dzieckowic i Przełom Przemysły” przy jednoczesnym zachowaniu istniejącego krajobrazu w praktycznie niezmienionej formie.

Literatura:

- Bok M., Jankowski A.T., Michalski G. and Rzętała M., 2004. Zbiornik Dzieckowice – charakterystyka fizyczno-geograficzna i rola w górnośląskim systemie wodno-gospodarczym. Polskie Towarzystwo Geograficzne – Komisja Hydrologiczna, Warszawa.
- Czylok A., Gądek B. and Tyc A., 2002. Przyroda Mysłowic. Wydawnictwo Urzędu Miasta Mysłowice, Centrum Informacji Miejskiej, Mysłowice.
- Kondracki J., 2009. Geografia regionalna Polski. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Liskowacka A., Brom R. ks., (eds.), 2005. Dzieckowice. Drukarnia Archidiecezjalna, Katowice.
- Longley P.A., Goodchild M.F., Maguire D.J. and Rhind, D.W., 2008. GIS. Teoria i praktyka. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ostaszewska K., 2002. Geografia krajobrazu. Wybrane zagadnienia metodologiczne. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Pasek-Dobińska G. and Plackowska-Słupska K., 2006. Walory przyrodnicze południowych Mysłowic. Przyrodnicza ścieżka dydaktyczna. Urząd Miasta Mysłowice, Mysłowice.
- Racki G., Bardziński W. and Zieliński T., 1999. Z kamiennej księgi pradziejów Górnego Śląska. Przewodnik geologiczny. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.

